

Hakikat Arayıcısının Yol Haritası

Prof. Dr. Mehmet Görmez
İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Görmez
İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

Hakikat Arayıcısının Yol Haritası
11 Eylül 2021 | İDE | Ankara

Hakikat Arayıcısının Yol Haritası

Bismillahirrahmanirrahim.

Bize hidayet bahşeden Yüce Rabbimize sonsuz hamd ü senalar olsun.

Bizlere marifetullahı vasıl olma yollarını öğreten Muhammed Mustafa'ya (sas.) salât u selam olsun.

Sevgili / Değerli Kardeşlerim,

İslam'ı esas alarak hakikat arayışı içinde olan ilim, fikir ve gönül ehli, dinî hayatı üçe ayırmışlardır: 1. Allah'ı hakkıyla bilmek ve tanımak; ki buna Marifetullah diyoruz. 2. Nefsi her türlü kötülüklerden arındırmak. Başka bir ifadeyle kendimizi bilmek ve tanımak; ki buna tezkiyetü'n-nefs diyoruz. 3. Salih amel sahibi olmak, davranışlarımızı düzeltmek, daima iyilik yolunda olmak. Hem kendimizle hem başkasıyla hem de âlemle ilişkilerimizi Müslümanca yürütmek; ki buna da tashih-i amel diyoruz.

Bu tasnifi kabul edenler, hakikate giden yolda sıralamayı da buna göre belirlemişlerdir. Buna göre insan ne kadar marifetullahı ererse o kadar tezkiyetü'n-nefs sahibi olur yani Allah'ı ne kadar tanırса kötülüklerden de o kadar arınmış olur. Nefsini ne kadar tezkiye ederse o kadar salih amel sahibi olur; kendisiyle, başkasıyla, âlemle ilişkilerini düzeltmiş olur.

Biz, bugünkü dersimizde bunun tersinin mümkün olup olmadığını ele alacağız. Yani “insan ne kadar salih amel sahibi olursa nefsi o kadar kötülüklerden arınır. Nefsi ne kadar arınırsa marifetullahı o derece vasıl olur” diyemez miyiz? Bu tersine sıralama da doğru olamaz mı? Bu sorunun cevabını arayacağız. Bunu yaparken de İslam geleneğinde İmam Gazâlî'nin tecrübesini ve yazdıklarını, modern zamanlardan ise Taha Abdurrahman'ın kavramsallaştırmalarını esas alacağız.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bir müminin varacağı en büyük hakikat *marifetullahı*tır. Marifetullah, Allah'ı hakkıyla bilmek ve tanımaktır. Tekvinî ve tenzilî ayetlerini / kâinat ayetlerini ve Kitab'ın ayetlerini, esmâ ve sıfatlarını hakkıyla idrak etmektir. Ancak insan sadece mücerret akılla, düşünceyle, bilgiyle, istidlalle marifetullahı erebilir mi? Uluhiyeti sadece düşünsel bir konu olarak değerlendirebilir miyiz? İmanı, sadece bir bilgi nesnesi olarak görebilir miyiz?

Hayır, göremeyiz. Allah, sadece bilgi ve düşüncenin nesnesi değildir. Uluhiyet sadece düşünsel bir konu değildir. İman da sadece bilginin nesnesi değildir. İnsan mücerret mantıksal önermelerle uluhiyeti idrak eder, ancak marifetullahı eremez. Sadece istidlali delillerle imanını kemale erdiremez. Şüphesiz akıl ve mantık hakikate ulaşmak için gerek şarttır; ancak yeter şart değildir.

Kıymetli Kardeşlerim,

Akıl ve düşünce elbette önemlidir. Nitekim Kur'an "أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ / أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ / أَفَلَا تَعْقِلُونَ / Akletmez misiniz? Tefekkür etmez misiniz? Tedebbür etmez misiniz?" diyerek bizi düşünmeye davet eder. Ancak fikir ve tefekkür aynı kökten gelse de bizim düşünce dediğimiz şey ile Kur'an'ın tefekkür dediği şey aynı değildir.

Düşünme ameliyemizi bir yol ve yürüyüşe benzetecek olursak fikir ve düşünce sathi ve yatay bir yürüyüştür. Tefekkür ise dikey bir yürüyüştür. Tefekkür idraki yüceltir, idrakin ufuklarını genişletir. Bizi Allah'ın ayetlerinden Allah'ın kendisine yani marifetullahı götürür. Tabir caizse fikir isrâdır, tefekkür miraçtır.

Tefekkürde tezekkür vardır. Tefekkür sadece ayetleri idrak etmemizi sağlamaz; ayetlerin delalet ettiği Allah'ı da hatırlatır. İnsan bir ayet üzerinde tefekkür ederken Allah'ı hatırlar, zikreder. Allah da o ayette rahmeti ile tecelli eder ve insan bu rahmetten nasibini alır. Şuur idrakin önüne geçer. Bu da sadece rahmet değil, aynı zamanda muhabbet doğurur. Akıl, Allah'ın ayetlerini nasıl anlıyorsa kalp de ayetlerle öyle bir muhabbet ilişkisi kurar.

Salt akli istidlal ile düşünmek, bir şeyin sadece zahirini anlamamızı sağlar. Bu nedenle herhangi bir eşyayı, bir varlığı anlamak için kullandığımız düşünsel önermeleri Allah'ı tanımak için kullanamayız. Binaenaleyh tefekkür sadece akli istidlal yolu ile bir hakikate varmak değildir. İstibsar dediğimiz vicdani bir basireti de gerektirir. Burhân delili, ancak vicdan delili ve fitrat delili ile birleşince tefekkür olur. Ancak istibsar için akleden kalbe, fikheden kalbe sahip olmak gerekir. Bunun için de akli melekedden çok, ahlaki meleke sahibi olmak gerekiyor. Yani arınmış bir nefse, mutmain bir kalbe sahip olmak gerekiyor. Zira bazı bilgilere sadece istidlal yoluyla değil; bazı yaşantılar ve deneyimler sonucu ulaşılabilir. Bu da ancak dinî hayatın ikinci aşaması olan tezkiyetü'n-nefs ile olur.

Aziz Kardeşlerim,

*Tezkiyetü'n-nefs*te en önemli husus, öncelikle insanın duygu, düşünce ve davranışları üzerinde baskı kuran bütün kötü arzu ve isteklerden vazgeçmesidir. Nefis tezkiyesi insanın, iyilikten yana olup kötülüğe karşı tavır almasıdır. Nefse karşı mücadele vererek kalbine masıvayı sokmamasıdır. İradesini; heva ve heveslerin, istek ve arzuların esaretinden kurtarmasıdır. Yüreklere kötü duyguların işgalinden kurtararak gerçek bir ahlaki ve vicdani özgürlüğe kavuşmasıdır.

Nefsi, iki işleme tabi tutmakla arındırabiliriz: تخلية (tahliye) ve تحليه (tahliye). تخلية boşaltmak demektir; şirkten, küfürden, kibirden, kinden, öfkeden, riyadan nefsi arındırmaktır. تحليه ise boşalttıklarımızın yerini doldurup süslemektir; imanla, ihlasla, samimiyetle, tevazu ve takva ile doldurmaktır.

Tezkiyetü'n-nefs sadece psikolojik bir durum, bir süreç değildir. Keza sadece dilde kuru bir söylem olan, kerameti kendinden menkul “Benim kalbim temiz.” iddiası da değildir. Hayatın her ânını kapsayan bir tatbikatı gerektirir. Bu da ancak salih amel ile olur. Başka bir ifadeyle tezkiyetü'n-nefs için Allah'ın rızasına, insanın fitratına, toplumun maslahatına uygun olan güzel işler yapmak lazım gelir.

Kıymetli Kardeşlerim,

İnsanoğlunun anlamlı anlamsız bütün hareket ve davranışlarına amel denir. Ameller ikiye ayrılır: biri *taayyüşi amel*, diğeri ise *taabbudî amel*.

Taayyüşi amel insanın yaşamak için yapıp ettikleridir: yemek-içmek, oturmak-kalkmak, çalışmak, yönetmek, siyaset yapmak, maişetini kazanmak vs.

Taabbudî amel ise insanın Allah'a kulluğunun bir gereği olarak yaptığı bazı ibadetler ve amellerdir: namaz, oruç, hac, zekât, hayır hasenat, infak vs.

İslam, her iki ameli de birbirinden tefrik etmez; bizden her taayyüşi ameli, birer taabbudî amele dönüştürmemizi ister. Bize düşen, dersimizde ifade ettiğimiz usûle riayet ederek her taayyüşi amelimizi birer taabbudî amele dönüştürmektir. Bu da ancak nefis tezkiyesi, rıza-ı ilahî, ihlas, samimiyet, ihsan şuuru ve güzel ahlak ile mümkündür. Zira ahlak, salih amelin başka bir adıdır.

Kıymetli Kardeşlerim,

Salih amel sahibi olmak için insanın şu dört ilişkisini daima gözden geçirmesi gerekir: *Rabbi* ile ilişkisi, *kendisi* ile ilişkisi, *başkaları* ile ilişkisi ve *âlem* ile ilişkisi.

1. *İnsanın Rabbi ile ilişkisi*: Mücerret imandan öte bir ilişkidir; bir şehadet ilişkisidir, bir rahmet ilişkisidir, bir muhabbet ilişkisidir.

İnsan, Rabbiyle ilişkisini sadece bir iman ilişkisi olmanın ötesinde bir şehadet ilişkisine dönüştürdüğünde dinin buyrukları, Allah'ın Semi' sıfatının bir tezahürü olmaktan çıkar, Basîr sıfatının tezahürüne dönüşür. “سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا / İşittik, iman ettik.”¹ safhasından “بَلَىٰ شَهِدْنَا” / Evet, şahit olduk.”² safhasına geçer. Yani insan her an Allah'ı görüyormuşçasına hareket eder. Hz. Peygamber'in ifadesiyle insan “ihsan” mertebesine erer.

Böylelikle insan, Allah'ın nazarını celbeder. Bu nazar rahîm bir nazardır; racîm bir nazar değildir. Bu nazar beraberinde ahlakın aslı olan hayâyı doğurur. Hayâ, ahlakın aslıdır. İnsanı kötü duyguların egemenliğinden kurtarır, insana hayat verir. Hayâ ile hayat bulan insan başkalarına da hayat verir.

2. *İnsanın kendisiyle ilişkisi*: İnsanın kemali; sadece yapıp ettiklerinde ve sahip olduğu bilgisinde değil; ahlakındadır. İmanı ve bilgiyi ahlaki temeller üzerine inşa etmesindedir. Ahlaki değerlere hayatının her ânında özel itina göstermesindedir. İnsanın mahiyeti, ahlaki nispetinde daralır veya genişler. İnsanın ahlaki azaldıkça insani mahiyeti de azalır, ahlaki

¹ 2/Bakara, 285.

² 7/A'râf, 172.

meziyetleri arttıkça da insani mahiyeti artar. Batı düşüncesinin sloganlaştırdığı “cogito ergo sum / Düşünüyorum; öyleyse varım.” yerine İslam’ın şiarı olan “Ahlaklıyım; öyleyse varım.” desek sezadır.

3. *İnsanın diğer insanlarla ilişkisi*: Şüphesiz insan, kendisinden ibaret değil. Sosyal bir varlık olan insan, çevresindekilerle bir bütündür. Aslında, insanın diğer insanlarla ilişkisi, insanın nefisini arındırmasının, hayâ ile hayat bulmasının da bir sağlamasıdır. Başka bir ifadeyle insanın kendisiyle ilişkisindeki başarısı, diğer insanlarla ilişkilerdeki düzgünlüğüne bağlıdır. Zira sadece halis bir kul olmak yetmiyor; iyi bir arkadaşı, vefakâr bir dost olmak da gerekiyor. Müşfik bir anne, fedakâr bir baba, hayırlı bir evlat da olmak gerekiyor. Saliha bir eş, sadık bir koca olmak da gerekiyor. Emniyetli bir komşu, tartının hakkını veren bir tüccar da olmak gerekiyor. Adaletli bir hâkim, merhametli bir idareci, gücün ahlakına değil; ahlakın gücüne teslim olmuş bir siyasetçi de olmak gerekiyor.

Kerim Kitabımız Kur’an-ı Kerim, bütün bunları iki kavramla ifade eder, diğer insanlarla ilişkide iki yol ve yöntem öğretir: biri *te’âruf*, diğeri ise *te’âvun*.

Te’âruf diğer insanlarla tanışmaktır, bilişmektir. Irkı, rengi, dili ne olursa olsun diğerinin varlığını ve haklarını tanımaktır. Marifet alışverişinde bulunmaktır. Nitekim Kur’an bu hakikati şöyle ifade eder: “وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا” / Birbirinizle bilgi alışverişinde bulununuz diye sizi farklı kavim ve kabilelere ayırdık.”³

Diğer insanlarla ilişkimizi belirleyen ikinci husus ise *te’âvundur*. *Te’âvun*, kim olduğunu sormaksızın insanın sahip olduğu iyilikleri, başkalarıyla paylaşmasıdır, fikrine zikrine bakmaksızın başkalarıyla yardımlaşmasıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ” / İyilik ve takva hususunda yardımlaşın.” buyrulur.⁴

4. *İnsanın âlem ile ilişkisi*: Bütün bunlar insanın âlem ile ilişkisini de belirler. Zira insan, varlık, kâinat, tabiat bir bütündür. Nasıl ki varlığın mertebeleri (merâtibü’l-vücûd) vardır. Varlığa ve kâinata bakışımızı belirleyen imanın da üç merhalesi vardır: alamet merhalesi, ayet merhalesi, emanet merhalesi.

Âlemi alamet olarak okumak, imanın ilk merhalesidir. Alamet, gözle görülen bir şeyin görülmeyene şahadet etmesidir. Bu bakışla bütün varlık En Yüce Var Eden’in alametlerinden oluşur. *Alamet* merhalesi insanı imana götürür.

Âlemi ayet olarak okumak, imanın ikinci merhalesidir. Ayet, sadece En Yüce Var Eden’in varlığına değil; aynı zamanda tekliğine ve birliğine de delalet eder. Ayet merhalesi insanı tevhide götürür.

Âlemi emanet olarak telakki etmek, imanın üçüncü merhalesidir. Bu merhale varlıkta ve kâinatta her şeyin insana emanet edildiğini ortaya koyar. Buna göre insanın eşya ile ilişkisi bir mülkiyet ilişkisi değil; bir emanet ilişkisidir. Emanet, kişiyi eman içinde yaşayan emin bir insan kılar. Emanet merhalesi ise insanı ahlaka götürür.

³ 49/Hucurât, 13.

⁴ 5/Mâide, 2.

Aziz Kardeşlerim,

Bütün bunlar birlikte insanı gerçek bir marifetullaha ulaştırır. Yani istidlâlî akıl yetmez; tam bilgiye ulaşmak için tüm bu ilave boyutlar da gerekir. Bu da bizleri, dünyada hakikate vasıl olmuş bir mümin yapar. Ahirette ise bizi ebedî saadet yurdu cennete götürür, cennette cemaliyle müşerref kılar.

Dersimizde önerdiğimiz bu sıralama, birinci sıralamanın yanlış olduğu manasına gelmez. Aslında marifetullaha ulaşmada bir devr-i daim söz konusudur: Salih amelin tezkiye-i nefsi netice vereceği, arınmış nefsin de marifetullaha ereceği gibi; marifetullaha eren bir insanın da nefsinin daha çok arınacağı ve arınmış bir nefsin salih ameli intaç edeceği muhakkaktır.

Kıymetli Kardeşlerim,

Sözlerimi, şu ayet-i kerimelerle bitirmek istiyorum: *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (۲۷) ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً (۲۸) فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (۲۹) وَادْخُلِي جَنَّاتِي (۳۰)* / Rabbim, bizleri, onun bizden bizim de ondan razı olarak marifetullaha ermiş bir şekilde emanetini teslim etmeyi nasip etsin. Bizleri has kullarının arasına katarak cennetine kabul buyursun.⁵

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Allah'a emanet olunuz.

⁵ 89/Fecr, 27-29.

